

بنیادهای نظری اقتصاد مقاومتی

دکتر غلامحسین حسینی نیا^۱

احمد طالبی زاده^۲

چکیده

«اقتصاد مقاومتی» اقتصاد مبتنی بر اعتماد به نفس ملی اقتصادی است. این اعتماد به نفس اقتصادی نه تنها به نجات ایران از تحریم‌های تحمیلی بین‌المللی کمک می‌کند، بلکه قادر است ظرفیت‌های داخلی را به سمت ایجاد شغل، بالابردن ارزش افزوده در کشور و در نهایت به توسعه صادرات سوق دهد. اقتصاد مقاومتی موجب توانمندی اقتصاد برای بهبود سریع اثرات ناشی از شوک‌های اقتصادی تخریب‌کننده خارجی و تسهیل شرایط برای ایستادگی در برابر آثار این شوک‌ها و مبتنی بر قابلیت‌های داخلی است که حاوی سناریوهایی جهت تحقق آن می‌باشد. این مفهوم در سایر نقاط جهان با اصطلاح مرسوم در ایران رایج نبوده و در عوض نزدیک‌ترین مفهوم به آن که دارای سابقه در نقاط دیگر نیز می‌باشد، اقتصاد تاب‌آور نامیده می‌شود که عموماً در مقابل اقتصاد آسیب‌پذیر بکاربرده شده و طیفی از حوزه‌های گوناگون را دربرمی‌گیرد. اصطلاح اقتصاد مقاومتی برای اولین بار در ایران در سال ۱۳۸۹ از سوی مقام معظم رهبری در دیدار با جمعی از کارآفرینان کشور مطرح شد و پس از آن نیز در سخنرانی‌های متعددی مورد تأکید ایشان قرار گرفت. اقتصاد مقاومتی، ایجاد آمادگی و مقاومت در برابر توطئه‌ها و برنامه‌های کشورهای دیگر در شرایطی است که تجارت و تعاملات بین‌الملل برای آن کشور مقدور نمی‌باشد. این پژوهش که از نوع توصیفی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای است، به بررسی بنیادهای نظری اقتصاد مقاومتی می‌پردازد. تبیین و توصیف این مطالعه کیفی نشان می‌دهد که اقتصاد مقاومتی تنها روش کاربردی جهت مقابله با تحریم‌ها بوده و انتخاب و بکارگیری این استراتژی اقتصادی به طرق مختلف مورد استفاده قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: اقتصاد مقاومتی، سیاست اقتصادی، تاب‌آوری اقتصادی، آسیب‌پذیری اقتصادی، اقتصاد حمایتی.

۱- مقدمه:

دستیابی به اقتصاد توسعه‌یافته یکی از نیازها و اهداف هر جامعه است؛ به نحوی که بتوان بوسیله آن رفاه و سعادت را برای افراد آن جامعه به ارمغان آورد. از سال‌ها قبل، اقتصاددانان همواره در تلاش بوده‌اند تا تفاوت بین کشورهای مختلف را برحسب رشد و توسعه اقتصادی بیان کنند و در این رابطه عوامل متعددی را برشمرده‌اند. برخی از این عوامل اقتصادی عبارتند از: میزان صرفه‌جویی و سرمایه‌گذاری، فاکتور تولید، نرخ رشد و سرمایه‌انسانی و عوامل غیراقتصادی از جمله ثبات سیاسی حکومت، ضمانت قراردادهای، فساد در نظام اداری، مقامات، امنیت و اختلافات قومی، نژادی و فرهنگی که اساساً توسعه اقتصادی را تحت تأثیر قرار می‌دهند (اسماعیل نیا و وصفی، ۲۰۱۶).

۱. استاد دانشگاه تهران - hosseinia@ut.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری کارآفرینی بین‌الملل دانشگاه آزاد اسلامی قزوین (مسئول مکاتبه) - talebizade.h.ahmad@yahoo.com

اقتصاد مدرن در خلال عمر ۲۰۰ ساله‌ی خود، تغییرات، نظریه‌ها و بحث و جدل‌های متعددی را تجربه کرده و پیشرفت‌های انسانی موجب پدید آمدن این علم شده است. به دلیل سابقه طولانی و طیف گسترده‌ای از مسائل مرتبط، مفاهیمی مانند «اقتصاد سرمایه‌داری»، «اقتصاد کمونیستی»، «اقتصاد آزاد»، «اقتصاد باز»، «مدیریت اقتصاد»، «اقتصاد مالی» و «اقتصاد اسلامی» در زمینه‌های مختلف علمی و اجتماعی مطرح است (سیفلو، ۱۳۹۳). با توجه به شرایط موجود، می‌توان مفهوم جدیدی نیز به این گروه اضافه کرد که «اقتصاد مقاومتی» نام دارد. اصطلاح «اقتصاد مقاومتی» برای اولین بار در ایران، در سال ۱۳۸۹ از سوی مقام معظم رهبری در دیدار با جمعی از کارآفرینان کشور مطرح شد و پس از آن نیز در سخنرانی‌های متعددی مورد تأکید ایشان قرار گرفت. اقتصاد مقاومتی، ایجاد آمادگی و مقاومت در برابر توطئه‌ها و برنامه‌های کشورهای دیگر است، در شرایطی که تجارت و تعاملات بین‌الملل برای آن کشور مجاز نمی‌باشد. همچنین، اقتصاد مقاومتی بنا به تعریف عبارتست از نوعی خوداتکایی به اقتصاد داخلی و سیستم‌های حمایتی موردنیاز به منظور کسب استقلال اقتصادی و دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی ملی. قدمت بکارگیری رویکرد اقتصاد حمایتی و اتخاذ روش‌های اقتصادی ملی به منظور دستیابی به استقلال اقتصادی به سال ۱۷۹۰ میلادی و پس از آن بازمی‌گردد و نمونه بارز این رویکرد در کشورهای آلمان و آمریکا بکارگرفته شده است. این اصطلاح در دوره معاصر، اولین بار توسط هولینگ^۱ در سال ۱۹۷۳ تحت عنوان «تاب‌آوری» و کاربرد این اصطلاح در مفهوم «تاب‌آوری اقتصادی» نیز در سال ۱۹۹۷ توسط تیرانی^۲ (دین و پیرون^۳، ۲۰۱۵) مطرح شد و پس از آن بصورت گسترده‌ای در حوزه‌های مختلف مورد استفاده قرار گرفت.

۲- روش پژوهش

این پژوهش از نوع توصیفی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و سایر منابع الکترونیکی موجود به منظور تبیین موضوع اقتصاد مقاومتی و بررسی بنیان‌ها و نظرات صاحب‌نظران اقتصاد در اتخاذ سیاست مذکور است که در ادامه، نمونه‌هایی از کاربرد آن در سایر نقاط جهان نیز ذکر می‌شود.

۳- مبانی نظری پژوهش:

۳-۱ مفهوم علم اقتصاد با کاربرد در اقتصاد مقاومتی:

به موضوع علم اقتصاد به عنوان یکی از کهن‌ترین علوم بشری از زوایا و ابعاد مختلف پرداخته شده و هرکدام از اندیشمندان به فراخور دیدگاه و مشرب فکری خود و اقتضای زمانه به تعریفی از علم اقتصاد رسیده است. در مطالعات منطقه‌ای، انعطاف‌پذیری مفهومی چند بعدی و رو به رشد است و به منظور توضیح تفاوت‌های اقتصاد منطقه‌ای، با شیوه‌های مختلفی مورد تعقل قرار گرفته است (مارتین و شانلی، ۲۰۰۶؛ پندال و همکاران، ۲۰۱۰؛ کریستوفرسون و همکاران، ۲۰۱۰؛ هیل و همکاران، ۲۰۱۱؛ بریستو و هیلی، ۲۰۱۳). مفهوم انعطاف‌پذیری اقتصادی به طرق مختلف- محلی، جوامع، منطقه‌ای و ملی- و گاه متضاد مورد استفاده قرار گرفته است. این مفهوم بصورتی گسترده به معنی مقاومت در برابر تغییر (هیل و همکاران، ۲۰۱۱؛ مارتین ۲۰۱۲؛ بریستو و هیلی، ۲۰۱۳)، توانایی جذب شوک (بریستو و هیلی ۲۰۱۳)، بهبود (برونیو و همکاران، ۲۰۰۳؛ مک‌مانوس و همکاران، ۲۰۱۲) و انطباق (مارتین و شانلی، ۲۰۰۷؛ بریستو و هیلی، ۲۰۱۳) استفاده شده است.

¹.Holling

².Tierney

³.Dinh & Pearson

هشتمین کنگره علمی اسلامی ایرانی: شرف؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران؛ چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

اکثر معیارهای رایج انعطاف‌پذیری اقتصادی، مربوط به عملکرد کلی از طریق نرخ تغییر بازده (بایلی و برکلی، ۲۰۱۴؛ سلینی و توریسی، ۲۰۱۴) و اشتغال، به عنوان پاسخ مستقیم به شوک‌های خاص (دیویس، ۲۰۱۱؛ فینگلتون و همکاران، ۲۰۱۲؛ مارتین، ۲۰۱۲؛ بایلی و برکلی، ۲۰۱۴؛ سنسیر و آتیس، ۲۰۱۴) هستند؛ در حالیکه معیارهای مبتنی بر بازده، نشان‌دهنده این نکته هستند که اقتصاد منطقه‌ای به چه میزان در حال نزدیک شدن به اهداف موردنظر خود می‌باشد (دین و پیرسون، ۲۰۱۵).

تدقیق در موضوع، بیانگر آنست که مفاهیم «انعطاف‌پذیری» و «تاب‌آوری» به عنوان مشخصه اصلی اقتصاد مقاومتی در بیشتر تعاریف علم اقتصاد مستتر است. لیکن این مفاهیم در تعاریف و پژوهش‌های ارائه شده توسط «بریگالیو»^۱، «بریگالیو و همکاران» و «بریستو و هیلی»^۲ فرصت بروز بیشتری یافته‌اند.

۴- پیشینه پژوهش

حسینی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «بررسی جایگاه فرهنگ در اقتصاد مقاومتی»، به دنبال جایگاه فرهنگ و به طور دقیق‌تر فرهنگ اقتصادی در مفهوم اقتصاد مقاومتی بوده‌اند و چنین نتیجه‌گیری نموده‌اند که اقتصاد مقاومتی بیشتر از اینکه موضوعی با پایه و اساس اقتصاد کلاسیک باشد، بحثی فرهنگی است؛ به این دلیل که در اقتصاد مقاومتی تمام منافع نظام‌های اقتصاد کلاسیک مورد تأکید است ولی راه رسیدن به اقتصاد مقاومتی با رویکردی فرهنگی میسر است.

سیفلو (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «مفهوم شناسی اقتصاد مقاومتی»، تلاش کرده با بیان تقسیم‌بندی‌های رایج در علم اقتصاد، مفهوم اقتصاد مقاومتی را از طریق تعیین جایگاه آن در پارادایم علم اقتصاد و با بهره‌گیری از سخنان مقام معظم رهبری تحلیل کرده و از این طریق چارچوب مدونی برای تفسیر اقتصاد مقاومتی ارائه نماید.

عباس‌آباد عربی و همکاران (۱۳۹۳)، در پژوهشی با عنوان «مدل مفهومی اقتصاد مقاومتی با تأکید بر الگوی چابکی سازمان‌ها»، پس از مرور ادبیات اقتصاد مقاومتی و چابکی، به بررسی ضرورت چابک‌سازی سازمان‌ها برای دستیابی به سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی پرداخته‌اند و باتوجه به ادبیات اقتصاد مقاومتی و چابکی، ابعاد اقتصاد مقاومتی چابک به منظور تحقق اقتصاد مقاومتی پیشنهاد گردیده‌است.

سیفلو (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «اقتصاد مقاومتی راهبرد دفاع غیرعامل اقتصادی»، تلاش کرده با استفاده از توسعه مفهومی جنگ و دفاع، مفهوم جنگ و دفاع اقتصادی را تشریح نموده و بر مبنای تحقیق کیفی و تحلیل منطقی این مفاهیم، چارچوبی تحلیلی و نظری جهت عملیاتی شدن اقتصاد مقاومتی فراهم نموده و اثبات نماید که اقتصاد مقاومتی در یک پارادایم نظامی، در واقع راهبرد دفاع غیرعامل اقتصادی است. همچنین ضمن بررسی نقاط ضعف اقتصاد کشور در زمینه: نظام نرخ ارز، ساختار صادرات و وابستگی به نفت؛ الگویی عملیاتی، مبتنی بر جنگ اقتصادی و دفاع غیرعامل اقتصادی جهت عملیاتی شدن اقتصاد مقاومتی طراحی و ارائه شده است.

جمالی و جابری (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «اقتصاد مقاومتی از دیدگاه اسلام، مفهوم، اصول و سیاست‌ها» ضمن بررسی جوانب مختلف موضوع، اقتصاد مقاومتی را الگویی اقتصادی برخاسته از آموزه‌های اسلامی و واقعیات داخلی و بین‌المللی تعبیر کرده‌اند که مهم‌ترین ویژگی آن مقاومت است. این الگو متناسب با وضعیت کشور بوده و باتوجه به مبانی خاص خود در همه شرایط در مقابل حمله‌ها، مقاوم و دارای برنامه‌ای کلان، هماهنگ و بلندمدت است.

حشمتی‌مولایی (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «ریشه‌های هنجاری در اقتصاد مقاومتی»، به بررسی انگیزه‌های مردمی به ویژه جامعه مسلمان در سطح عمومی و دانشگاهی در رابطه با الزامات اقتصاد مقاومتی در پرتو هنجارهای دینی

¹.Briguglio

².Bristow & Healy

هشتمین کنگره‌س الگوی اسلامی ایرانی: شرف؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران؛ چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

پرداخته و چنین نتیجه‌گیری نموده که تأمین هنجارهای اسلامی ناشی از صبر در مفهوم واقعی آن، زیربنای هرگونه تحول اثباتی در اقتصاد مقاومتی است و در حقیقت هنجارهای ناشی از صبر که با عناوین دور اندیشی، نظارت-پذیری، اعتدال معیشتی و فرصت آفرینی توأم باشد شرط لازم برای تحقق اقتصاد مقاومتی است.

سمیعی‌اصفهان‌ی و حبیبی (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «نظریه پساتوسعه والگوی اقتصاد مقاومتی در جمهوری اسلامی ایران؛ رویکردی مقایسه‌ای»، ضمن بررسی موضوع توسعه و نظریات و مکاتب این حوزه، مفهوم جدید پساتوسعه را با محوریت فرهنگ و انسان و اهمیت تقدم کارگزاری ملت بر دولت، مورد تحلیل قرار داده‌اند. ایشان ضمن بررسی مقایسه‌ای موضوع مذکور با مفاهیم اقتصاد مقاومتی و معضلات اقتصادی کشور با بهره‌گیری از رویکرد فرانتزیه (متاتئوری) و روش مقایسه‌ای، به دنبال احصاء و شناسایی وجوه تشابه و تمایز اصول، بنیان‌ها و مؤلفه‌های راهبرد اقتصاد مقاومتی با نظریه و رویکرد پساتوسعه بوده و براساس یافته‌های پژوهش نتیجه گرفته‌اند علی‌رغم وجود شباهت‌هایی بین مؤلفه‌های مذکور، از منظر شالوده‌های هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، روش‌شناسی، ارزش‌شناسی و غایت‌شناسی، تفاوت‌های بنیادینی با یکدیگر دارند.

بریگالیو و همکاران^۱ (۲۰۰۹) در پژوهشی با عنوان «آسیب‌پذیری اقتصادی و تاب‌آوری: مفاهیم و اندازه‌گیری»، مفاهیم آسیب‌پذیری اقتصادی^۲ به عنوان قرارگرفتن اقتصاد در معرض شوک‌های بیرونی ناشی از سیاست‌های باز اقتصادی و تاب‌آوری اقتصادی^۳ به عنوان سیاست ناشی از توانایی اقتصاد برای مقاومت در برابر مشکلات و یا بهبود یافتن از عوارض چنین شوک‌هایی را مورد بررسی قرار داده‌اند. در این پژوهش چهار ویژگی کلی برای وضعیت‌های آسیب‌پذیری یا تاب‌آوری اقتصادی کشورها ذکر شده و ضمن دسته‌بندی آن‌ها، شاخص‌هایی در زمینه پرورش تاب‌آوری بر مبنای «ثبات اقتصاد کلان»، «بازده اقتصادی بازار»، «مدیریت سیاسی مناسب» و «توسعه اجتماعی» ذکر شده است.

فلتون و همکاران^۴ (۲۰۱۰) در پژوهشی با عنوان «تاب‌آوری خلاق اقتصادی؟ صنایع خلاق در حاشیه شهری» ضمن بیان علاقه رو به رشد محققان، نویسندگان و سیاست‌گذاران به رابطه فرهنگ و اقتصاد اظهار می‌کنند اقتصادهای پیشرفته به طور فزاینده‌ای در حال «فرهنگی شدن» هستند و فرهنگ از موضوعی حاشیه‌ای، به مرکز توجه سیاست‌ها و اقدامات تبدیل شده‌است. ایشان در ادامه به رکود اقتصادی اواخر ۲۰۰۸ اشاره کرده و دیدگاهی نسبت به رابطه اقتصاد، صنایع خلاق و محل جغرافیایی قرارگیری آن‌ها- در استرالیا- ارائه می‌دهند.

بامرا و همکاران^۵ (۲۰۱۱) در پژوهشی با عنوان «تاب‌آوری: مفاهیم، بررسی ادبیات و دستورالعمل‌های آتی»، ابعاد موضوع و کاربردهای آن در محیط رقابتی امروز از منظر اجتماعی، تکنولوژیکی و زیست محیطی را مورد بررسی قرار دادند. ایشان چارچوب‌های ادبیات موضوع تاب‌آوری و زمینه‌های مرتبط را در سه دسته کلی طبقه‌بندی کرده‌اند که عبارتند از: «آمادگی و بسیج»، «پاسخ و تطابق»، «بازیابی و یا تنظیم».

ویلیامز و ورلی^۶ (۲۰۱۴) در پژوهشی با عنوان تاب‌آوری اقتصادی و کارآفرینی: درس‌هایی از منطقه شفیلد»، به بررسی رابطه تاب‌آوری اقتصادی و کارآفرینی در مناطق شهری پرداختند. براساس پژوهش ایشان، تاب‌آوری مفهوم نوظهوری است که به بررسی عملکرد اقتصادی و پاسخ به شوک‌های خارجی نظیر بحران مالی و رکود می‌پردازد. در این پژوهش ادبیات مقالات علمی مرتبط بررسی و با سیاست‌گذاران شهر شفیلد در انگلستان مصاحبه شد. پژوهش موصوف، چگونگی کارآفرینی برای حفظ اقتصاد پویا را مورد بررسی قرار داده و نشان می‌دهد که این موضوع، بعنوان

1. Briguglio et al

2. Economic Vulnerability

3. Economic Resilience

4. Felton et al

5. Bhamra et al

6. Williams & Vorley

جنبه کلیدی در ایجاد تاب‌آوری بیشتر و عامل پیشرو در مباحثات سیاست اقتصادی جهت دستیابی به تاب‌آوری اقتصادی است. نتایج حاصل از پژوهش مشخص می‌کند «کارآفرینی» بعنوان خصیصه درونی جهت ارتقاء و ایجاد تنوع و افزایش ظرفیت اقتصاد منطقه‌ای و دستیابی به تاب‌آوری اقتصادی تأثیر دارد.

واسیل و زمان^۱ (۲۰۱۴) در پژوهشی با عنوان «چارچوب مفهومی تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی در سطوح ملی و منطقه‌ای» بر چارچوب مفهومی تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی در سطح ملی و با در نظر گرفتن عوامل خارجی و داخلی ایجاد شوک، شامل ویژگی‌های چند بعدی کشورها متمرکز شدند. در این پژوهش توجه ویژه‌ای به نسبت تاب‌آوری و آسیب‌پذیری کشور و اهمیت وقوع شاخص‌های رقابتی اقتصادی و اجتماعی در حوزه مقایسه‌ای بین‌المللی کشور رومانی اعمال شده‌است. هدف عمده انجام این پژوهش، یافتن ارتباط بین گروه‌های مختلف از کشورهایی است که میزان تاب‌آوری اقتصادی آن‌ها بالاتر، مساوی یا کمتر از میزان آسیب‌پذیری اقتصادی در آن‌هاست.

کورویزانوس و همکاران^۲ (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان «تاب‌آوری اقتصادی منطقه بحرانی: بررسی اقتصاد استرالیا»، مدل مفهومی تاب‌آوری اقتصادی بر اساس رویکرد تکاملی را بوجود آورده و سپس در مطالعه ۵۵۸ منطقه دولت محلی در استرالیا اعمال کردند. آن‌ها اعلام کردند که با توجه به اینکه شوک‌های منطقه‌ای را نمی‌توان پیش‌بینی کرد، بایستی ابتدا خصوصیت یا طبیعت تاب‌آوری از نظر قوت و ضعف مسیر تحقق تاب‌آوری مورد شناسایی قرارگیرد و سپس استراتژی‌های انعطاف‌پذیری جامعی را بکار گرفت.

جون و همکاران^۳ (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان «میراث فریدریش لیست: بازتولید سیستم متمایل به توسعه و تاریخ صنعتی‌سازی کره» ضمن بررسی سیاست‌های اقتصادی فردریش لیست در آلمان و مقایسه آن با شرایط کنونی اقتصاد جهان و روند توسعه کشورها، اظهار داشتند که نظریه حمایت از صنایع لیست، با توجه به شرایط فعلی و پیچیدگی‌های موجود در تکنولوژی قرن ۲۱، به تنهایی برای پیشرفت و رشد اقتصادی کافی نبوده و نیاز به بررسی‌های جامع‌تری دارد. ایشان همچنین ضمن بررسی روند برنامه‌های توسعه در کره، اذعان نمودند که الگوی توسعه اقتصادی کره، مبتنی بر نظریه اقتصادی حمایت از صنایع نوپای لیست می‌باشد.

۵- توسعه‌ی مفهومی و چارچوب تحلیلی پژوهش

۱-۵ نظریه اقتصاد مقاومتی

«اقتصاد مقاومتی» بنا به تعریف عبارتست از نوعی خود اتکایی به اقتصاد داخلی و سیستم‌های حمایتی مورد نیاز به منظور کسب استقلال اقتصادی و دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی ملی. علی‌رغم اینکه این سیستم در خلال سالیان متمادی و در گذشته‌ای نه چندان دور، توسط برخی از کشورهای جهان بکار گرفته شده و موجب استقلال اقتصادی و پیشرفت آن‌ها شده‌است، اما تعریف دقیق و جامعی درباره آن موجود نیست. میلانی اظهار می‌دارد: در ادبیات اقتصادی جهان، اقتصاد مقاومتی مفهومی جدید است اگر چه کمتر بر آن تأکید شده است. با این وجود، اصطلاحات و نظریه‌هایی را می‌توان ذکر نمود که نزدیکی و شباهت با آن دارند. نظریه «فتریت اقتصادی»^۴ بریگاگلیو بریگاگلیو^۵ از جمله آن‌هاست. «بریگاگلیو» بیان می‌دارد که اصطلاح «فتریت اقتصادی» به دو مفهوم به کار می‌رود:

(۱) توانایی اقتصاد برای بهبود سریع از شوک‌های اقتصادی تخریب‌کننده خارجی؛

^۱ Gheorghe Zaman & Valentina Vasile

^۲ Corvisanos et al

^۳ Bogang Jun, Alexander Gerybadze, Tai-Yoo Kim

^۴ Friedrich List

^۵ Economic Resilience

(از این اصطلاح به معنی انعطاف‌پذیری اقتصادی نیز تعبیر شده‌است)

^۶ Briguglio

۲) توانایی اقتصاد برای ایستادگی در برابر آثار این شوک‌ها (بریگاکلیو، ۲۰۱۱، به نقل از میلانی، ۱۳۹۴). «میلانی» در این خصوص اظهار می‌دارد: در هیچ‌یک از مکتوبات و نظریه‌های متداول اقتصادی غرب، الگو و پیشینه نظری و عملی مشخصی درباره اقتصاد مقاومتی نمی‌توان یافت که برای مشکلات اقتصادی همچون تحریم بانک مرکزی، تحریم صنعت نفت و... در آن نسخه شفابخشی ارائه شده باشد؛ شاید تحقیقات محرمانه‌ای در این زمینه انجام شده باشد، اما در ترافیک نظریه‌های اقتصادی، قحطی نظریه اقتصاد مقاومتی به چشم می‌خورد (میلانی، ۱۳۹۴). «آلسحاق» از تعریف اقتصاد مقاومتی در فرمایشات مقام معظم رهبری، به دو جنبه «سلبی» و «ایجابی» بعنوان نکات بسیار مهم فرمایشات ایشان یاد می‌کند. او در این باره می‌افزاید: «...مبتنی بر سخنان رهبری، در حال حاضر دشمن عاملی برای تهدید جمهوری اسلامی ایران انتخاب کرده است و لذا امروز موضوع اقتصاد مقاومتی به عنوان موضوعی بین رشته‌ای بین رشته مطالعات اقتصادی و مطالعات دفاعی نیازمند تحقیق و بررسی بیشتر است. در بخش ایجابی اقتصاد مقاومتی باید به این نکته توجه داشت که اهدافی که برای اقتصاد کشور در نظر گرفته شده باید دانش‌محور و همراه با فناوری‌های نوین باشد. در بحث ایجابی، باید بازدارندگی از رشد و پیشرفت کشور مورد مطالعه قرارگیرد. از طرف دیگر، توانمند کردن بخش خصوصی از ارکان اصلی اقتصاد مقاومتی است و لذا در اجرای اصل ۴۴ باید دقت و وسواس بیشتری وجود داشته باشد» (آلسحاق، ۱۳۹۱). پیترو کونینگ^۱، ۲۰۱۶ عقیده دارد: «...اقتصاد مقاومتی، اقتصادی است که عمدتاً مبتنی بر اعتماد به نفس و یک ایده عالی است». این ایده، همانگونه که بعداً ملاحظه خواهیم کرد تنها راه مقابله و ایستادگی در برابر سیاست‌های اقتصادی قدرت‌های خارجی است. لذا با توجه به ماهیت دفاعی و پیش‌گیرانه اقتصاد مقاومتی، این مفهوم را براساس تعریف سیفالو (۱۳۹۳) می‌توان «دفاع غیرعامل اقتصادی» نیز نامید.

۲-۵ اقتصاد مقاومتی یا تاب‌آوری اقتصادی؟

همانگونه که در مبحث قبل بیان گردید، موضوع اقتصاد مقاومتی در نظریه‌های متداول غربی بصورت شفاف و مبتنی بر مفهومی که در کشور ما به آن اطلاق می‌گردد وجود ندارد؛ اما ضمن بررسی موارد مشابه می‌توان دریافت که مفاهیمی شبیه با آن توسط صاحب‌نظران اقتصادی ذکر شده است. نزدیک‌ترین مفهوم، «تاب‌آوری اقتصادی»^۲ یا «انعطاف‌پذیری اقتصادی» است که در مقابل مفهوم «آسیب‌پذیری اقتصادی»^۳ بکار رفته است. این اصطلاح اولین بار توسط هولینگ^۴ در سال ۱۹۷۳ در اثری ماندگار با عنوان «تاب‌آوری و ثبات سیستم‌های زیست محیطی»^۵ مطرح شد. این کار، پایه و اساسی برای ایجاد بسیاری از مطالعات در مفهوم تاب‌آوری زیست محیطی و اشکال مختلف دیگری از انعطاف‌پذیری شده است (بامرا و همکاران، ۲۰۱۱). منشأ لغت تاب‌آوری اقتصادی در اصطلاح لاتین «Resilience» به معنی «جهش دوباره» است و اشاره به توانمندی در انجام فعالیت‌های اقتصادی با توجه به عوامل زیر دارد:

- بهبودی سریع پس از بروز شوک؛
- مقاومت در برابر اثرات شوک؛
- انطباق مثبت بوسیله پیش‌بینی شوک یا عکس‌العمل نسبت به آن (واسیل و زمان، ۲۰۱۴؛ مارتین و شانلی، ۲۰۱۴).

¹. Peter Koenig

². Economic Resilience

³. Economic Vulnerability

⁴. Holling

⁵. Resilience and Stability of Ecological Systems

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی، شرف؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

هولینگ (۱۹۷۳) با تشریح دیدگاه چگونگی تغییر رفتار در سیستم‌های زیست محیطی، روش‌های مختلفی برای مدیریت منابع ارائه کرد که شامل دیدگاه‌های «تاب‌آوری» و «ثبات» است. این نظریه، بعدها گسترش یافت و منجر به ارائه دیدگاه‌های «تاب‌آوری زیست محیطی» و «مهندسی تاب‌آوری» شد (گاندerson^۱، ۲۰۰۰؛ والکر و همکاران^۲، ۲۰۰۲؛ به نقل از بامرا و همکاران^۳، ۲۰۱۱).

«ویلیامز و ورلی» اعتقاد دارند که در علوم اجتماعی، مفهوم تاب‌آوری نسبتاً به تازگی پدیدآمده است (دیویس، ۲۰۱۱؛ مارتین، ۲۰۱۲). بااینحال، مفهوم مذکور به عاملی محبوب برای آشکارکردن تغییرات اقتصادی منطقه‌ای و محلی تبدیل شده و چارچوبی بسیار مرتبط برای تجزیه و تحلیل علل و اثرات رشد ناهماهنگ در اقتصاد محلی و منطقه‌ای است (فاستر، ۲۰۰۷؛ سیمی و مارتین، ۲۰۰۹؛ مارتین، ۲۰۱۲). بحث‌های توسعه منطقه‌ای و محلی فراتر از تمرکز نسبتاً اندکی است که تاکنون نسبت به آن اعمال شده و مبحث تاب‌آوری بصورتی یکسان و روزافزون موجب جلب توجه دانشگاهیان و سیاست‌گذاران شده است (بريستو، ۲۰۱۰؛ دیویس، ۲۰۱۱). تمرکز در مبحث تاب‌آوری، بویژه در حوزه بریتانیا زیاد بوده و به دلیل چالش‌های ایجاد شده بر اثر بحران مالی و رکود اقتصادی، اقدامات ریاضتی دولت ایجاد شده است (ویلیامز و ورلی^۴، ۲۰۱۴).

بریگالو و همکاران (۲۰۰۹) مفاهیم آسیب‌پذیری اقتصادی به عنوان قرارگرفتن اقتصاد در معرض شوک‌های بیرونی ناشی از سیاست‌های باز اقتصادی و تاب‌آوری اقتصادی به عنوان سیاست ناشی از توانایی اقتصاد برای مقاومت در برابر مشکلات و یا بهبودیافتن از عوارض چنین شوک‌هایی را مورد بررسی قرارداده‌اند. براساس این رویکرد (بریگالو، ۲۰۰۴) می‌توان چهار سناریو برای کشورهای مختلف و با توجه به درجه آسیب‌پذیری و تاب‌آوری آن‌ها در نظر گرفت. این سناریوها به ترتیب عبارتند از: «بهترین وضعیت»، «بدترین وضعیت»، «تلاف‌کردن» و «منشأ درونی».

بهترین وضعیت درباره کشورهای صدق می‌کند که ذاتاً آسیب‌پذیر نبوده و در همان زمان، سیاست تاب‌آوری اقتصادی اتخاذ نموده‌اند. بدترین وضعیت، اشاره به کشورهایی دارد که ترکیب عوارض ذاتی آسیب‌پذیری بالایی را با اتخاذ سیاست‌های ضد تاب‌آوری اقتصادی اجرا می‌کنند. دسته سوم کشورهایی هستند که درجه آسیب‌پذیری اقتصادی ذاتی آن‌ها بالا و منشأ درونی دارد، اما از طریق اتخاذ سیاست‌های اقتصادی مناسب قادر هستند در مقابل آسیب‌پذیری مقاومت کنند یا با تاب‌آوری، با آن مقابله نمایند. گروه آخر نیز کشورهایی هستند که درجه آسیب‌پذیری اقتصادی ذاتی آن‌ها نسبتاً کم است اما با اتخاذ سیاست‌هایی که موجب حذف تاب‌آوری اقتصادی می‌شود، موجب مواجه شدن با عوارض ناشی از شوک‌های اقتصادی می‌شوند (بریگالو و همکاران، ۲۰۰۹).

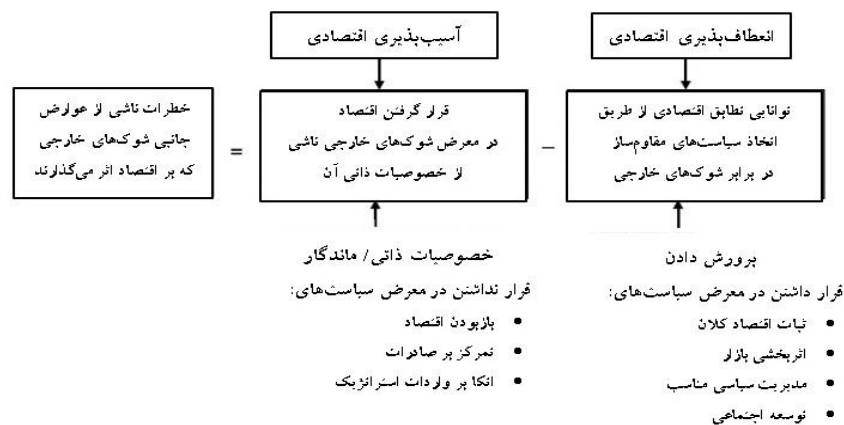
از طرفی، ضمن بررسی ادبیات این موضوع درمی‌یابیم که مفهوم تاب‌آوری اقتصادی با نظریه حمایت از صنایع نوپا که توسط فردریش لیست ارائه شده، نزدیکی و قرابت دارد. وی در کتاب خود به این موضوع اشاره کرده و اظهار می‌دارد که قدرت تولید یک کشور از ثروت آن کشور به تنهایی، بسیار مهم‌تر است. همچنین به نظر می‌رسد کاربری نظریه توسعه اقتصادی لیست، با توجه به اینکه بر سیاست اقتصادی کشورش تمرکز و تأکید داشته، دست‌کم گرفته شده است (جون و همکاران، ۲۰۱۶). نظریه توسعه اقتصادی لیست مبتنی بر موارد زیر است: بکارگیری قدرت تولید؛ استفاده از رویکرد سیستم پویا؛ تأکید بر پیشرفت تکنولوژیکی و آموزشی؛ قرابت با بازار؛ تأکید بر سرمایه‌گذاری مجدد بر دارایی‌ها؛ روشنگری کردن در مورد نقش حیاتی سیاست (جون و همکاران، ۲۰۱۶). ارتباط بین (تاب‌آوری و آسیب‌پذیری) اقتصادی و شوک‌های خارجی در نمودار ۱- نشان داده شده است.

1. Gunderson

2. Walker et al

3. Bhamra et al

4. Williams & Vorley

نمودار ۱- ارتباط بین (تاب‌آوری / آسیب‌پذیری) اقتصادی و شوک‌های خارجی

[منبع: بریگالو، ۲۰۰۴؛ به نقل از بریگالو و همکاران، ۲۰۰۹]

تاب‌آوری، متشکل از ظرفیت‌های تطبیقی سیستم است و می‌تواند به عنوان فرایندی جهت ایجاد ارتباط بین منابع و بازده در نظر گرفته شود (نوریس و همکاران، ۲۰۰۸). به این ترتیب، ظرفیت تطبیقی یک سیستم می‌تواند به عنوان مکانیزمی برای تاب‌آوری در نظر گرفته شود. تاب‌آوری ماهیتی دوگانه دارد که شامل آسیب‌پذیری یک سیستم و ظرفیت‌های تطبیقی آن است (دالزیل^۱ و مک‌مانوس^۲، ۲۰۰۴). همچنین (فیکسل^۳، ۲۰۰۳) چهار ویژگی عمده سیستم را شناسایی کرده است که موجب کمک به تاب‌آوری می‌شوند. این خصوصیات عبارتند از:

- تنوع: وجود اشکال و رفتارهای چندگانه؛
- بهره‌وری: عملکرد با مصرف منابع نسبتاً ناچیز؛
- سازگاری: انعطاف‌پذیری نسبت به تغییر، در پاسخ به فشارهای جدید؛
- انسجام: وجود وحدت روابط و ارتباط بین متغیرها و عناصر سیستم (بریگالیو و همکاران، ۲۰۰۹).

۳-۵ چارچوب مفهومی تاب‌آوری اقتصادی

واسیل و زمان (۲۰۱۴) در مورد چارچوب مفهومی تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی در سطح ملی و با در نظر گرفتن عوامل خارجی و داخلی ایجاد شوک، از منظر ویژگی‌های چند بعدی کشورهای مختلف پژوهش کرده و با توجه ویژه- ای که به نسبت‌های تاب‌آوری و آسیب‌پذیری کشورها معطوف کردند اهمیت وقوع شاخص‌های رقابتی اقتصادی و اجتماعی آن‌ها را مشخص نمودند. به گفته کارشناسان (براگیلیو^۴، ۲۰۰۴؛ کوردینا^۵، ۲۰۰۴؛ کروواردز^۶، ۲۰۰۴؛ فروجیا^۷، ۲۰۰۴) شاخص «کل» می‌تواند از میانگین متوسط شاخص‌های زیر تعیین شود که عبارتند از: میزان بازبودن اقتصاد (رتبه تجارت بین‌المللی در تولید ناخالص داخلی)، تمرکز بر صادرات (عدم وجود تنوع) و وجود وابستگی استراتژیک به واردات (واسیل و زمان، ۲۰۱۴).

1. Dalziell
2. McManus
3. Fiksel
4. Bruglio
5. Cordina
6. Crowards
7. Ferrugia

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی: شرف؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران؛ چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

براساس شاخص‌هایی که در پژوهش بریگاگلیو و همکاران (۲۰۰۹) تعریف شده، کشورهای مختلف برحسب شاخص تاب‌آوری اقتصادی و عوامل ایجاد آن که شامل ثبات اقتصاد کلان، بازده اقتصادی بازار، مدیریت سیاسی مناسب و توسعه اجتماعی می‌باشند مورد ارزیابی و رتبه‌بندی قرار گرفته‌اند. در جدول ۱- رتبه کشورمان در این زمینه نشان داده شده است. لازم به ذکر است که در ارزیابی انجام شده براساس شاخص‌های سناریوهای چهارگانه که توسط این محققین ذکر شده، کشورمان در زمره گروه «بدترین وضعیت» قرار گرفته که نتیجه ارزیابی مذکور در جدول ۲- نشان داده شده است. رتبه ایران از نظر شاخص آسیب‌پذیری اقتصادی نیز در جدول ۳- نشان داده شده است.^۱

جدول ۱- شاخص انعطاف‌پذیری اقتصادی ایران [Briguglio et al(2009)]

رتبه در جهان	شاخص تاب‌آوری	توسعه اجتماعی	مدیریت سیاسی مناسب	بازده اقتصادی بازار	ثبات اقتصاد کلان
63	0.445	0.630	0.555	0.000	0.595

جدول ۲- وضعیت ایران از نظر شاخص‌های اقتصادی [منبع: Briguglio et al(2009)]

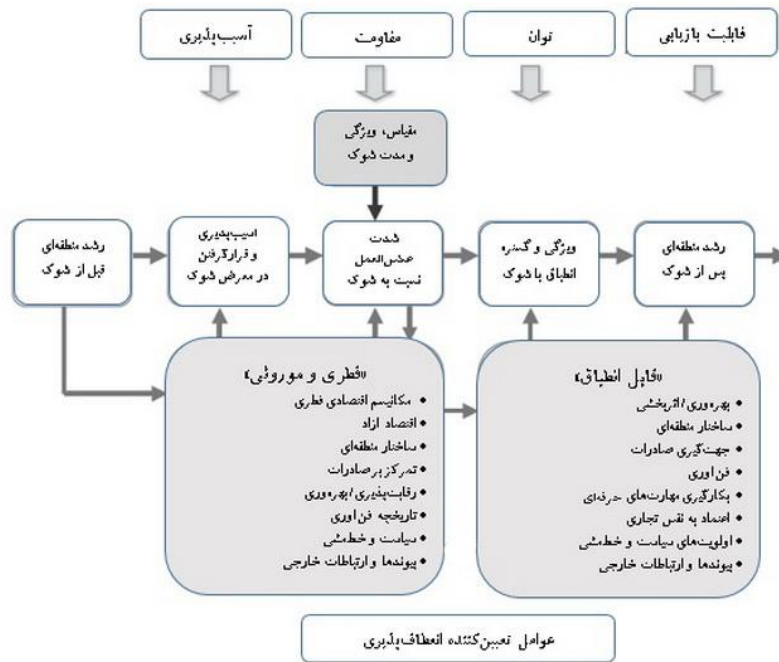
شاخص آسیب‌پذیری اقتصادی	شاخص تاب‌آوری اقتصادی
0.508	0.309

جدول ۳- رتبه آسیب‌پذیری ایران [Briguglio & Galea (2003)]، به نقل از [Briguglio et al(2009)]

رتبه در جهان	شاخص آسیب‌پذیری
28	0.389

همچنین، مارتین و شرلی (۲۰۱۴) تاب‌آوری اقتصادی را به مثابه فرایندی معرفی کرده‌اند که بوسیله آن می‌توان به رشد اقتصادی دست یافت. این فرایند بعنوان الگویی جهت تقویت و مقاوم‌سازی اقتصاد، در نمودار ۲- ارائه شده است.

۱. به منظور ملاحظه نحوه بررسی و تعیین ارقام ذکر شده در جداول (ر.ک):

نمودار ۲- فرایند مقاوم سازی اقتصاد [منبع: مارتین و شرلی، ۲۰۱۴]

۴-۵ الگوهای تحقق اقتصاد مقاومتی

با توجه به مشکلات موجود در اقتصاد کشور، می‌توان الگوهای فراخور وضع موجود اتخاذ نمود. اقتصاد مقاومتی الگوهای مختلفی دارد که حسب مورد می‌توان از آن‌ها برای توسعه اقتصادی و پیشبرد اقتصادی کشور استفاده کرد. دهقانپور و همکاران (۱۳۹۴) چهار الگوی اقتصاد مقاومتی را بشرح زیر برشمردند. علاوه براین، فشاری و پورغفار (۱۳۹۳) الگوی پنجمی بنام «اقتصاد کارآفرینی و تحقیق و توسعه» به این موارد افزوده‌اند؛ این الگوها عبارتند از: اقتصاد موازی، اقتصاد ترمیمی، اقتصاد دفاعی، اقتصاد الگو (دهقانپور و همکاران، ۱۳۹۴) و اقتصاد کارآفرینی و تحقیق و توسعه (فشاری و غفارپور، ۱۳۹۳).

در تعریف «اقتصاد موازی» باید گفت، آنچه تاکنون در کشور به ثمر نشسته است و نتایج مثبتی به بار آورده است، روند آن متوقف یا کند نشود (دهقانپور و همکاران، ۱۳۹۴). همچنین، پیغامی اعتقاد دارد: «... انقلاب اسلامی به اقتصاد مقاومتی و به نهادسازی‌های مقاومتی در اقتصاد نیاز دارد که چه بسا ماهیتاً از عهده‌ی نهادهای رسمی اقتصادی بر نمی‌آید. پس باید نهادهایی موازی برای این کارویژه ایجاد کند؛ یعنی ما در کشورمان به «اقتصاد پریم» نیاز داریم (پیغامی، ۱۳۹۱)»

«اقتصاد ترمیمی» به دنبال مستحکم‌سازی و آسیب‌شناسی زیرساخت‌های اقتصادی یک کشور است تا با شناخت خلأها، مقاوم‌سازی انجام دهد و در واقع نواقص را ترمیم کند (دهقانپور و همکاران، ۱۳۹۴). حکیمی‌پور در تبیین این مطلب اظهار می‌دارد: ترمیم و مقاوم‌سازی ساختارهای کشور برحسب نیازهای مختلف و مقتضیات زمان و مکان، امری دور از ذهن نیست. کشورهای توسعه یافته نیز در دوره‌هایی از تاریخ اقتصادی خود مجبور به مقاوم‌سازی ساختارهای اقتصادی‌شان شدند. به عنوان مثال، غرب پس از دو شوک نفتی ۱۹۷۹ و ۱۹۸۳، اقدام به جایگزینی سوخت‌های فسیلی با سایر سوخت‌های نوین کرد؛ به طوری که امروز پیش‌بینی می‌شود حتی با قیمت‌های بالای صد دلار نیز دچار شوک نفتی نمی‌شوند (حکیمی‌پور، ۱۳۹۵).

هشتمین کنگرس الگوی اسلامی ایرانی، شرف؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

«اقتصاد دفاعی» که بارزترین مشخصه اقتصاد مقاومتی است، بررسی می‌کند که عرصه بین‌المللی از چه راهکارهایی و با چه هدفی برای براندازی سیستم اقتصادی یک کشور استفاده می‌کنند (دهقانپور و همکاران، ۱۳۹۴). میلانی در تأیید این مطلب اظهار داشته: ... یعنی ما باید ابتدا بررسی کنیم که مخالفان ما حمله به اقتصاد ایران و اخلاص در آن را چگونه و با چه ابزارهایی صورت می‌دهند. بنابراین وقتی به اقتصاد مقاومتی دست یافته‌ایم که ابزارها و شیوه‌های هجمه دشمن را پیشاپیش شناخته باشیم و براساس آن‌ها استراتژی مقاومت خود را علیه آنان تدوین و اجرا کنیم (میلانی، ۱۳۹۴).

«اقتصاد الگو»، بر خلاف سه روش قبلی که پدافندی و کوتاه‌مدت بودند، روشی کلان و نسبتاً بلندمدت و ایجابی دارد که به نظام جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک تمدن اسلامی و ایرانی نگاه می‌کند که اساساً می‌بایست در وهله اول، به عنوان الگوی کشورهای اسلامی و در وهله دوم به عنوان الگوی کشورهای در حال توسعه مدنظر قرار بگیرد (دهقانپور و همکاران، ۱۳۹۴).

به اعتقاد فشاری و پورغفار: «... پنجمین الگو از اقتصاد مقاومتی، مسئله کارآفرینی و فرایند تحقیق و توسعه است. در این بخش که نقطه عطف تمام این موارد پنجگانه محسوب می‌شود، اصل بحث مربوط به نوآوری و تحقیق و توسعه و همچنین کارآفرینی داخلی است (فشاری و پورغفار، ۱۳۹۳).

معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی مرکز پژوهش‌های مجلس در گزارشی، ۲۴ عامل، جهت تحقق اقتصاد مقاومتی برشمرده است که برخی از آن‌ها عبارتند از: بهره‌برداری از ظرفیت‌های داخلی، تولید داخلی اقلام راهبردی و اساسی، ثبات در سیاست‌های اقتصادی و خودداری از نایمن کردن فضا برای تولید داخل، کاهش وابستگی به نفت و تنوع‌بخشی به فعالیت‌های درآمدزا، شناسایی بازار، بازاریابی و رونق صادرات، تحقیق و توسعه و ارتقای کیفیت، مدیریت جهادی، فساد ستیزی، اصلاح الگوی مصرف و پرهیز از اسراف، اولویت‌بندی، انضباط مالی و ... (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۵).

۶- تجربه‌های اقتصاد مقاومتی، یا سیاست‌های اقتصاد حمایتی در سایر کشورها

۱-۶ آلمان

کشور آلمان در اوایل قرن نوزدهم به علت تقسیم به قطعات متعدد از لحاظ سیاسی و اقتصادی، همچنین به لحاظ دارا بودن سیستم گمرکی ناهماهنگ نسبت به انگلیس و فرانسه، عقب بود. در آن زمان، آلمان دولت واحدی نداشت و از چند کشور مستقل با حقوق‌های گمرکی متفاوت تشکیل یافته بود. انگلستان، پس از خاتمه محاصره اقتصادی مرکز اروپا، کشورهای مرکز اروپا را مملو از فرآورده‌های صنعتی خود ساخته بود و بدین طریق صنایع نوزاد آلمان را در مخاطره عظیم قرارداد بود (قدیری اصلی، ۱۳۸۷، صص. ۲۳۳-۲۳۲).

در این شرایط، «لیست» برای اتحاد آلمان تلاش کرد. وی در عریضه‌ای خطاب به دولت‌های آلمان نوشته بود: «در زمانی که ملت‌های دیگر، علوم و هنرها را پرورش می‌دهند و بدان وسیله موجبات رونق صنعت و بازرگانی خود را فراهم می‌آورند، تاجر صنعتگر آلمانی باید قسمت بزرگی از وقت خود را صرف شناختن تعرفه‌های مختلف گمرکی و عوارض گوناگون راهداری بکند». کیفیت دیگری که باعث تشدید این معایب می‌گردید: «فقدان مطلق گمرک در برابر ملت‌های هم‌چوار بود. دولت‌های آلمان سرحد‌های خود را متقابلاً بر روی یکدیگر می‌بستند، ولی کشور آلمان، محروم از وجود یک قدرت مرکزی مؤثر، بر روی امتعه و اجناس خارجی باز بود (کفشگر جلودار، ۱۳۹۳).

^۱ ر.ک: تحلیل مبانی و الزامات اقتصاد مقاومتی؛ دستاوردهایی برای سیاست‌گذاری توسعه کشاورزی و روستایی، معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی مرکز پژوهش‌های مجلس، کدموضوعی: ۲۵۰، شماره مسلسل: ۱۵۱۵۴، آذرماه ۱۳۹۵.

هشتمین کنگراس الگوی اسلامی ایرانی، شرف؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

بحث اصلی نظریه لیست، مبتنی بر رویکرد سیستم پویا می‌باشد و ماهیت آن توسعه سیستم است نه حداکثرسازی بازده و منافع کوتاه مدت. در واقع نظریه او در مورد توسعه سیستم سیاسی اقتصادی «ملی» است که برخلاف نظریه سیستم جهانی «آدام اسمیت» می‌باشد (جون و همکاران، ۲۰۱۶). «لیست» توضیح می‌دهد قدرت تولید - که مفهوم اصلی نظریه‌اش می‌باشد - نیرویی پویا است. لذا این سوال را مطرح می‌کند که آیا قدرت مهم‌تر از ثروت است و چرا؟ وی در پاسخ می‌گوید: چون قدرت ملی، نیرویی پویاست که منابع تولیدی جدید بوسیله آن دست‌یافتنی می‌شوند و نیز به این دلیل که قدرت تولید به مثابه درختی است که ثروت از آن می‌روید، زمانی که ثمره درخت به بار می‌نشیند ارزش بیشتری نسبت به میوه‌های آن دارد (لیست، ۱۸۸۵، ص. ۱۴۰، به نقل از جون و همکاران، ۲۰۱۶).

۲-۶ ایالات متحده آمریکا

برخلاف سیاست حمایتی «فردریک لیست» که یک سیاست حمایتی موقت و محدود بود، دکترین اقتصادی آمریکا مبتنی بر یک سیاست حمایتی اعم از کشاورزی و صنعتی بود. «سیستم آزادی مبادله»، از دیدگاه «کاره»^۱ (دانشمند اقتصاد آمریکا)، یک وسیله تفوق اقتصادی انگلیس است بر آمریکا؛ زیرا اعمال سیاست آزادی مبادله به انگلیس اجازه می‌دهد که مواد اولیه و غلات را به قیمت نازل از کشورهایی که در آن‌ها صنعت توسعه نیافته است بخرد و بعداً کالاهای تمام شده و صنعتی خود را به قیمت گزاف بفروشد. به عقیده «کاره» سیستم تجارت آزاد، آمریکا را در وضع مستعمره قرار می‌دهد و فقط اتخاذ یک سیاست حمایتی قادر است به آمریکا استقلال واقعی اعطا کند. به علاوه، فقط یک اقتصاد جامع است که می‌تواند به همه استعدادها و امکانات جولان بدهد و جامعه را قادر سازد که از تمام منابع ملی و از تمام عامل‌های اقتصادی به نحو شایسته استفاده نماید (قدیری‌اصلی، ۱۳۸۷، ص. ۲۳۶-۲۳۵).

برنامه اقتصادی همیلتون مجموعه اقداماتی است که توسط وی که اولین وزیر خزانه‌داری آمریکا بود در سه گزارش قابل توجه جهت اجرا بوسیله کنگره در دولت اول جورج واشنگتن ارائه شد. این گزارش‌ها شامل برنامه منسجم ملی مکتب سوداگری کمک دولت به توسعه اقتصادی و شامل سه گزارش بودند که در خلال سال‌های ۱۷۹۱-۱۷۹۰ ارائه شدند.

۳-۶ ژاپن

بعد از جنگ، مهمترین کار سیاست صنعتی ژاپن عبارت بود از «بازسازی» و نیل به خودکفایی اقتصادی. برای این کار چهار سیاست زیر برنامه‌ریزی شد:

(۱) دادن اولویت به سیستم یا نظام تولید؛

(۲) توسعه صنایع پایه؛

(۳) عرضه مواد اولیه در قیمت‌های پائین و نسبتاً باثبات؛

(۴) تشویق صادرات به منظور ایجاد درآمد ارزی لازم و تداوم تولید

البته این سیاست‌ها طوری برنامه‌ریزی شد که دولت خود کنترل مواد اولیه را بعهده داشت. بطوریکه بتواند به استمرار عرضه آن کمک کند. برای پایدار نگهداشتن روند تولید، بخش‌های تولیدی تقسیم‌بندی گشت و صنایع مهم و پایه مشخص گردید و مزایای زیر به صنایع مهم و پایه داده شد: به این صنایع سوبسید تعلق گرفت؛ اعتبارات با بهره بسیار پائین در اختیار آن‌ها گذاشته شد؛ در اختصاص و سهمیه‌بندی واردات به آنان اولویت داده شد. ... برای

1. Carey

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی، پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

پشتیبانی این سیاست، واردات تکنولوژی پیشرفته از خارج، ایجاد کارخانجات مدل و تشویق بخش خصوصی برای کپی‌کاری مدنظر قرار گرفت؛ به موازات سیاست صنعتی فوق، سیاست حمایت از مشاغل کوچک و متوسط نیز مورد توجه قرار گرفت (عادلی، ۱۳۶۷، ص.ص. ۱۱-۱۲).

بطور کلی، برنامه‌های اقتصادی ژاپن دارای سه ویژگی است: نخست، آن‌ها مسیر دلخواه توسعه اقتصادی و اجتماعی را معین کردند؛ ثانیاً سیاستی را که دولت با اتخاذ آن‌ها به آن نتایج می‌رسد روشن ساختند؛ و ثالثاً مردم و بخش خصوصی را در رفتار و خط مشی، رهبری و هدایت کردند^۱ (عادلی، ۱۳۶۷، ص. ۱۵۰).

۴-۶ بهره‌های آسیا

در اواسط دهه ۱۹۸۰ با ورود و ظهور مجموعه‌ای از کشورهای «تازه صنعتی شده»^۲ که به عنوان «ببرها» شناخته می‌شوند، رقابت جهانی شدت یافت. کشورهای کره جنوبی، تایوان، سنگاپور و هنگ کنگ راه را برای توسعه اقتصادی خود باز کردند. این کشورها از یک استراتژی رشد تهاجمی پیروی می‌کردند. نیروی کار ارزان، استراتژی‌های آموزشی خوب، سیاست‌های دولتی در حمایت از توسعه سریع و سیاست‌های سرمایه‌گذاری باز و آزاد به آن‌ها در این راه کمک می‌کرد. این ببرها، بسیاری از شرکت‌های چند ملیتی و مقادیر زیادی از سرمایه‌های خارجی را جذب خود کردند. صنعت داخلی رشد چشمگیری یافت و تولید ناخالص داخلی همه‌ی آن‌ها از تولید ناخالص داخلی دیگر کشورهای دنیا خیلی بیشتر شد. نرخ رشد آن‌ها، هر سال یک رقمی بالا یا دو رقمی بود. ارزش سهام در بازارهای مالی کشورهای آسیای جنوب شرقی به بالاترین میزان خود رسید. محصولات تولید شده توسط ببرهای آسیا به بازارهای جهانی نفوذ کرد و راه یافت و بسیار رقابتی و مورد پسند بود. این کشورها با بهره‌گیری از محصولاتی که عموماً مبتنی بر تکنولوژی‌های بالغ، ساده یا متوسط استوار بودند با دیگر کشورها رقابت می‌کردند. آن‌ها درصنعت پوشاک، محصولات و لوازم خانگی، قطعات نیمه‌هادی، سخت‌افزار کامپیوترهای شخصی، و بخش‌های خاصی از صنعت خودرو برجسته و متمایز شدند. در مرحله دوم از مراحل توسعه این کشورها، شرکت‌های بزرگ در کره جنوبی، تایوان و هنگ کنگ بر روی تحقیق و توسعه و طراحی و ساخت محصولات با تکنولوژی پیشرفته‌تر همچون مخابرات و قطعات هوافضا شروع به کار کردند (اعرابی و ایزدی، ۱۳۹۴، ص.ص. ۲۹۵-۲۶۸).

۵-۶ استرالیا

نمونه دیگری از انعطاف‌پذیری اقتصادی مربوط به وضعیت استرالیا در دهه ۹۰ میلادی است. در اواسط سال ۱۹۹۷ پس از وقوع بحران مالی آسیا، نگرانی گسترده‌ای در استرالیا وجود داشت. زیرا وجود گرایش تجاری قدرتمندی با آسیا این مفهوم را می‌رساند که اقتصاد ملی از این وضعیت، تأثیر منفی می‌پذیرد. برخلاف انتظار، درحالی که صادرات به آسیا واقعاً کاهش یافت، با توجه به قدرت اقتصادی استرالیا، برای جبران آن، صادرات به سایر کشورها افزایش یافت. سیدنی، بزرگترین و جهان‌شمول‌ترین شهر استرالیا پس از بازسازی سال ۱۹۷۰، بیشترین بهره را از اقتصاد استرالیا برده‌است. به ویژه از طریق رشد در اقتصاد خدماتی که به شدت مرتبط با آسیا است. آن ارتباطات، همراه با سایر عوامل رقابتی از جمله تنوع فرهنگی سیدنی که دارای ابعاد آسیایی قوی است، اساس انعطاف‌پذیری اقتصادی این شهر هستند. زیرا با بهبود شرایط آسیا-اقیانوسی، آن عوامل پایه‌ای برای بهبود رشد آینده خواهند بود. کلی‌ترین عوامل ایجاد انعطاف‌پذیری اقتصادی استرالیا بشرح زیر هستند:

۱. رک: بازسازی و رشد بعد از جنگ در ژاپن، ترجمه و تألیف سیدمحمد حسین عادلی

هشتمین کنگراس الگوی اسلامی ایرانی: شرف؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران؛ چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

- (۱) ساختار سیاست‌های اقتصادی دولت از دهه ۱۹۷۰ به نحوی ایجاد شده‌اند که نسبت به شوک‌های اقتصادی خارجی از انعطاف‌پذیری بیشتری برخوردارند.
- (۲) استرالیا (اکنون) نسبتاً کمتر وابسته به صادرات به کشورهای آسیایی است که از بحران آن‌ها بدترین لطمه را دیده‌است.
- (۳) اثرات رکود ژاپنی عاملی برای عملکرد مناسب اقتصاد استرالیا قبل از شروع بحران مالی در اواسط دهه ۱۹۹۷ بود.
- (۴) علی‌رغم کاهش ۱۱٪ صادرات به کشورهای آسیایی، صادرات به کشورهای دیگری غیر از آسیا، با توجه به مشکلات یافتن جایگزین صادرات به آسیا، از ابتدای دهه ۱۹۹۸، ۱۸٪ رشد را نشان می‌دهد.
- (۵) به دلیل نرخ پایین تورم، نرخ بهره کم و اعتماد بالای مصرف‌کنندگان، تقاضای داخلی در حد بالایی باقی ماند.
- (۶) سرمایه‌گذاری در کسب و کار، به دلیل نرخ بهره کم و اطمینان ناشی از استمرار مسئولیت‌پذیری اقتصادی دولت‌های مرکزی و فدرال ثابت باقی‌مانده است.
- (۷) تنوع بازار صادرات؛ استرالیا رتبه نسبتاً بالایی از نظر تنوع و گوناگونی صادرات دارا می‌باشد (اداره دولتی توسعه منطقه‌ای، ۱۹۹۶، به نقل از مورفی و وو، ۲۰۰۰).

۷- بحث و نتیجه‌گیری

همانگونه که در سطور پیشین بیان شد، بکارگیری روش‌ها و سیاست‌های اقتصادی در کشورهای مختلف جهان تابع شرایط متفاوت و ویژگی‌های هر کشور است. به زعم کارشناسان اقتصادی، استفاده از سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی به منظور رسیدن به توسعه پایدار و گسترش رفاه اجتماعی در کشور، نیازمند مطالعه همه‌جانبه و همکاری تمامی ارکان دست‌اندرکار این موضوع می‌باشد. در ضمن، براساس تجربه گذشته کشور در خلال بیش از ۶۵ سال از اجرای برنامه‌ریزی، پرهیز از جامع‌نگری در برنامه و داشتن درک صحیحی از عوامل و ویژگی‌های توسعه بسیار حائز اهمیت است.

از بررسی ادبیات موضوع اقتصاد مقاومتی، دریافته‌ایم که این سیاست اقتصادی به مفهومی که در کشور ما رایج است در جهان سابقه‌ای ندارد، بلکه بیشتر به معنی تاب‌آوری اقتصادی در برابر شوک‌های خارجی و شرایط بحرانی ناشی از عوامل خارجی مطرح شده و محققان بسیاری در این زمینه به پژوهش پرداخته‌اند. این ویژگی اقتصادی در موارد بسیاری با مفهوم آسیب‌پذیری اقتصادی مقایسه شده و در این زمینه مدل‌ها و الگوهای متعددی نیز ارائه شده است. در شرایط کنونی، باتوجه به سیاست‌های خصمانه کشورهای ابرقدرت اقتصادی و در رأس آن‌ها ایالات متحده آمریکا، براساس رهنمود رهبر معظم انقلاب، اتخاذ سیاست اقتصاد مقاومتی یکی از بهترین گزینه‌های پیش‌رو می‌باشد و بهره‌گیری از تجربیات سایر کشورها با رویکرد داخلی و توجه به ظرفیت‌های موجود، عملاً تأثیرگذار خواهد بود. پیش‌شرط اثربخشی موضوع اقتصاد مقاومتی، بستگی کامل به اجرای صحیح و اصولی آن دارد؛ موضوعی که اجرای آن پس از گذشت ۶ سال از اعلام رهبر معظم انقلاب، هنوز در پیچ و خم مقررات و قوانین دست و پاگیر و بوروکراسی اداری است و تا اجرای کامل فاصله دارد.

هشتمین کنگره‌های علمی اسلامی ایرانی، شرف؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

منابع

- آل اسحاق، یحیی. (۱۳۹۱). سناریوی خارجی و پدافند ایرانی؛ چگونه اقتصاد مقاومتی داشته باشیم؟. نشریه آینده پژوهانه آینده‌نگر. اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران. شماره چهاردهم. مرداد و شهریور ۱۳۹۱.
- جمالی، یعقوب؛ جابری، علی. (۱۳۹۴). اقتصاد مقاومتی از دیدگاه اسلام؛ مفهوم، اصول و سیاست‌ها. پایگاه مجلات تخصصی نور. فصلنامه معرفت. سال بیست و چهارم. شماره ۲۱۳. شهریور ۱۳۹۴. ۹۱-۱۰۶.
- حسینی، سید عبدالرضا؛ رفیعی‌آثانی، عطالله؛ حسینی، سیدمحمدحسین. (۱۳۹۳). بررسی جایگاه فرهنگ در اقتصاد مقاومتی. پایگاه مجلات تخصصی نور. دوفصلنامه علمی- پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی. دانشکده علوم انسانی اسلامی و قدرت نرم دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع). سال سوم. شماره ۱۰. پاییز و زمستان ۱۳۹۳. ۱۴۶-۱۲۱.
- حشمتی‌مولایی، حسین. (۱۳۹۴). ریشه‌های هنجاری در اقتصاد مقاومتی. پایگاه مجلات تخصصی نور. فصلنامه روند. سال بیست و دوم. شماره ۷۱. پاییز ۱۳۹۴. ۱۶۹-۱۹۲.
- حکیمی‌پور، احمد. (۱۳۹۵). اقتصاد موازی. ضمیمه روزنامه شرق. اسفند ۱۳۹۵.
- خلیل، طارق. (۱۳۹۴). مدیریت تکنولوژی: رمز موفقیت در رقابت و خلق ثروت. ترجمه: سیدمحمد اعرابی و داود ایزدی. دفتر پژوهش‌های فرهنگی. چاپ نهم. تهران: ۱۳۹۴. ۲۹۵-۲۶۸.
- دهقانپور، بابک؛ شفیع، آزاده؛ محمدی، مهران. (۱۳۹۴). اقتصاد مقاومتی؛ مطالعه مروری ابعاد و ویژگی‌ها. ماهنامه اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی کار و جامعه. شماره ۱۸۶. آبان ماه ۱۳۹۴.
- سمیعی اصفهانی، علیرضا؛ حبیبی، فاطمه. (۱۳۹۴). نظریه پساتوسعه و الگوی اقتصاد مقاومتی در جمهوری اسلامی ایران؛ رویکردی مقایسه‌ای. پایگاه مجلات تخصصی نور. فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج. سال هجدهم. شماره ۶۶. بهار ۱۳۹۴.
- سیفلو، سجاد. (۱۳۹۳). مفهوم شناسی اقتصاد مقاومتی. پایگاه مجلات تخصصی نور. معرفت اقتصاد اسلامی. سال پنجم. شماره دوم. پیاپی ۱۰. بهار و تابستان ۱۳۹۳. ۱۷۳-۱۵۱.
- سیفلو، سجاد. (۱۳۹۳). اقتصاد مقاومتی راهبرد دفاع غیرعامل اقتصادی. پایگاه مجلات تخصصی نور. مجله سیاست دفاعی. سال بیست و دوم. شماره ۸۷. تابستان ۱۳۹۳. ۵۳-۸۸.
- عادل، سیدمحمدحسین. (۱۳۶۷). بازسازی و رشد بعد از جنگ در ژاپن. مرکز نشر فرهنگی رجاء. تهران: ۱۳۶۷.
- عباس‌آباد عربی، احسان؛ بابائیان‌پور، مرضیه؛ فکری، رکسانا. (۱۳۹۳). مدل مفهومی اقتصاد مقاومتی با تأکید بر الگوی چابکی سازمان‌ها. پایگاه مجلات تخصصی نور. فصلنامه راهبرد. سال بیست و سوم. شماره ۷۱. تابستان ۱۳۹۳. ۱۰۰-۷۹.
- فشاری، مجید؛ پورغفار، جواد. (۱۳۹۳). بررسی و تبیین الگوی اقتصاد مقاومتی در اقتصاد ایران. مجله اقتصادی. شماره‌های ۵ و ۶. مرداد و شهریور ۱۳۹۳. ۴۰-۲۹.
- قدیری‌اصلی، باقر. (۱۳۸۷). سیراندیشه اقتصادی (رویارویی مکتب‌ها از افلاطون تا بعد از کینز). انتشارات دانشگاه تهران. چاپ دهم. تهران: ۱۳۸۷.
- کفشگرجلودار، حسین. (۱۳۹۳). فردریک لیست. پژوهشکده باقرالعلوم (پژوهه). ۱۳۹۳.
- کلمن، دیوید؛ نیکسون، فرد. (۱۳۷۸). اقتصاد شناسی توسعه‌نیافتگی. ترجمه: غلامرضا آزاد. (ارمکی). انتشارات وثقی. چاپ اول. تهران: ۱۳۷۸.
- مرکز پژوهش‌های مجلس. (۱۳۹۳). اظهارنظر کارشناسی درباره: طرح حمایت از تولید ملی در شرایط ویژه اقتصادی کشور و زمینه‌سازی توسعه اقتصادی و نیل به اقتصاد مقاومتی. دوره نهم. سال سوم. شماره ثبت: ۴۹۴. شماره چاپ: ۱۱۴۷. شماره مسلسل: ۱۳۹۳۸/۲۲۰. تاریخ انتشار: ۹۳/۰۷/۲۶.
- معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی مرکز پژوهش‌های مجلس. (۱۳۹۵). تحلیل مبانی و الزامات اقتصاد مقاومتی؛ دستاوردهایی برای سیاست‌گذاری توسعه کشاورزی و روستایی. کدموضوعی: ۲۵۰. شماره مسلسل: ۱۵۱۵۴. آذرماه ۱۳۹۵.
- میلانی، جمیل. (۱۳۹۴). اقتصاد مقاومتی و خودباوری ملی، فرصت‌ها و چالش‌های تحقق آن. پایگاه مجلات تخصصی نور. مجله اقتصادی. شماره‌های ۷ و ۸. مهر و آبان ۱۳۹۴. ۲۲-۵.

هشتمین کنگره علمی اسلامی ایرانی، شرف؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

- واتس، تایلر؛ کاروت، نیکلاس. (۱۳۸۹). الکساندر همیلتون و خطر کاپیتالیسم دولتی. مترجم: سید امیرحسین میرابوطالبی. روزنامه دنیای اقتصاد. شماره ۲۱۹۹. تاریخ ۱۳۸۹/۷/۲۰. صفحه ۲۸ (اندیشه اقتصاد).

- Bhamra, R., Daniab, S., Burnard, K. (2011). Resilience: the concept, a literature review and future directions, *International Journal of Production Research*, Vol. 49, No. 18, 15 September 2011, 5375–5393.
- Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., Vella, S. (2009). *Economic Vulnerability and Resilience: Concepts and Measurements*, Oxford Development Studies, Vol. 37, No. 3, September 2009.
- Courvisanos, J., Jain, A., Mardaneh, K.K. (2015). *Economic Resilience of Regions under Crises: A Study of the Australian Economy*, *Regional Studies*, DOI: 10.1080/00343404.2015.1034669, *Regional Studies*, 2015 <http://dx.doi.org/10.1080/00343404.2015.1034669>.
- Dinh, H., Pearson, L. (2015). *Specifying Community Economic Resilience – a Framework for Measurement*, Contributed Paper Prepared for Presentation at the 59th AARES Annual Conference, Rotorua, New Zealand, February 10-13, 2015.
- Esmail Nia, A., Vasfi, S. (2016). The effect of security on economic growth in Iran and some selected countries, *Quarterly of economic research*, Year 16, issue 61, pp 127-154.
- Feltona, E., Nicholas Gibson, M., Flew, T., Graham, P., Daniel, A. (2010). *Resilient Creative Economies? Creative Industries on the Urban Fringe*, *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, Vol. 24, No. 4, August 2010, 619–630.
- Haji Yousefi, A. (1997). *Economic rent, rentier state and rentierism: a conceptual study*, *Journal of economic and politic information*, Issue 125 – 126, pp 152 – 155.
- <http://farsi.khamenei.ir>. Accessed: July 25, 2017.
- Jun, B., Gerybadze, A., Kim, T.Y. (2016). *The Legacy of Friedrich List: The Expansive Reproduction System and the Korean History of Industrialization*, Institute of Economics, University of Hohenheim, Faculty of Business, Economics and Social Sciences Palace Hohenheim 1B, 70593 Stuttgart, Germany.
- Liberty Fund, Inc. (2008). *The Revolutionary Writings of Alexander Hamilton*, Liberty Fund, Inc, 8335 Allison Pointe Trail, Suite 300, Indianapolis, Indiana 46250-1684, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, E302.H22 ,2008.
- Martin, R. Sunley, P. (2014). *On the Notion of Regional Economic Resilience: Conceptualization and Explanation*, *Journal of Economic Geography* 15 (2015) pp. 1–42 doi:10.1093/jeg/lbu015, Advance Access Published on 24 June 2014.
- Murphy, P. A., WU, C. T. (2000). *Economic Resilience: Global Sydney' s Multicultural Advantage*, *Asian Geographer*, 19:1-2, 75-88, DOI: 10.1080/10225706.2000.9684063.
- Taherpoor, J., Rajabi, F. (2015). *The effect of political competition on economic growth*, *Quarterly of economic studies*, Year 15, issue 59, pp 35-56.
- Williams, N., Vorley, T. (2014). *Economic resilience and entrepreneurship: lessons from the Sheffield City Region*, *Entrepreneurship & Regional Development*, 2014, Vol. 26, Nos. 3–4, 257–281, <http://dx.doi.org/10.1080/08985626.2014.894129>.
- Zaman, G., Vasile, V. (2014). *Conceptual framework of economic resilience and vulnerability at national and regional levels*, *Romanian Journal of Economics*, 39.2014,2(48), pp 5-18.